

ՀՏԴ 809.198.1

Հայոց լեզու

ԳՐԱԲԱՐԻ ԳՈՒՆԱՊԱՏԿԵՐԸ ՀՈՎՀ. ՇԻՐԱԶԻ «ԹՈՆԴՐԱԿԵՑԻՆԵՐԸ» ՊՈԵՄՈՒՄ Կարինե ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

Բանալի բառեր: Գրաբար, գունապատկեր, միջին հայերեն, աշխարհաբար, նախդիր, նախդրագործածություն, հոգնակի թվի կազմություն, հոլովում, խոնարհում, ածանցում, անցյալ դերբայ, պատմաբառեր, հնաբառեր, նորաբանություններ:

Ключевые слова: грабар (древнеармянский язык), колорит, среднеармянский язык, ашхарабар (новый армянский язык), предлог, структура множественного числа, склонение, спряжение, аффиксация, неологизм, причастие прошедшего времени, архаизмы, истаризмы,

Key words: Old Armenian (Grabar), color, Middle Armenian, New Armenian (Ashkharhabar), preposition, use of the preposition, composition of the plural, declension, conjugation, affixation, past participle, historical words, archaic words, neologisms.

К. Аванесян

КОЛОРИТ ГРАБАРА В ПОЭМЕ «ТОНДРАКЕЦИНЕРЫ»

Все писатели, которые творят на исторические темы, в основном обращаются к соответствующему периоду развития родного языка. Для создания правдивого колорита эпохи используются историзмы и архаизмы. В этом смысле Шираз не исключение. В статье исследуется структура множественного числа древнеармянского языка (грапара), парадигма склонения и спряжения, причастие прошедшего времени, использование предлогов и разные грамматические категории в поэме, посредством которых Шираз создает колорит исторической эпохи языка.

K. Avanesyan

THE LANGUAGE COLOR IN THE POEM "THE TONDRAKIANS"

All writers, who create historical themes mainly apply to the corresponding period of development of the native language, use historical and archaic words with the aim of giving a historical style. The article examines manifestations of the composition of the plural form of the Old Armenian, declension and conjugation paradigms, past participle, the use of preposition, different derivative and grammatical realities in the poem "The Tondrakians" through which Hovhannes Shiraz creates the language color of the historical period.

Պատմական թեմաներով ստեղծագործող բոլոր գրողներն էլ հիմնականում դիմում են մայրենի լեզվի զարգացման համապատասխան շրջանին, պատմական ոճավորման նպատակով օգտագործում պատմաբառեր ու հնաբառեր: Հոլովածում քննվում են գրաբարյան հոգնակի կազմության, հոլովման և խոնարհման հարացույցների, անցյալ դերբայի, նախդրագործածության, բառակազմական, քերականական տարբեր իրողությունների դրսևորումները «Թոնդրակեցիները» պոեմում, որոնց միջոցով Հովհ. Շիրազը ստեղծում է պատմական շրջանի լեզվական գունապատկերը:

Հովհ. Շիրազը «Թոնդրակեցիները» բնորոշել է «պոեմ՝ պատմափիլիսոփայական, վիպերգ՝ ազգային և համամարդկային»: Պատմական ոճավորման, ազգային հենքը տիպական ներկայացնելու համար բանաստեղծն առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձրել պոեմի լեզվին: Իրադրությունները պոեմում տեղի են ունենում 11-րդ դարի կեսերին, երբ գրական լեզուն հին հայերենն էր: Շիրազը հստակ օգտագործում է գրաբարի բառապաշարը, քերականական ձևերը, բառակազմական միջոցները, արտահայտությունները, լեզվական-քերականական այլևայլ իրողությունները՝ ժամանակաշրջանի գունապատկերը ճիշտ ու արտահայտիչ ներկայացնելու համար:

Պատմական թեմաներով ստեղծագործող բոլոր գրողներն էլ հիմնականում դիմում են մայրենի լեզվի զարգացման համապատասխան շրջանին, պատմական ոճավորման նպատակով օգտագործում պատմաբառեր ու հնաբառեր: Այս առումով Շիրազը բացառություն չէ: Բայց և այնպես շատ ինքնատիպ է յուրահատուկ: Պարզապես, Հովհաննես Շիրազ է:

Պոեմի սյուժեն զարգանում է կրքոտ բանավեճով, որ մղվում է մի կողմից պետական այրերի՝ Հովհաննես Սմբատ արքայի, Վահրամ Պահլավունի սպարապետի, Հուսիկ Աղավնունի կաթողիկոսի, Գրիգոր Մագիստրոս փիլիսոփայի, մյուս կողմից՝ թոնդրակեցիների պարագլուխների միջև: Այն ներառում է դավանաբանական, սոցիալական, փիլիսոփայական

հարցադրումներ: Դրանք հնչում են գրաբարյան շեշտադրումով, և մաս առ մաս, գրուիս առ գլուիս ստվարանում է պոեմի գրաբարյան բառապաշարը, ընդլայնվում է բառերի իմաստային խմբերի թեմատիկան:

Պոեմում գործածված հին հայերենյան բառապաշարը կարելի է բաժանել երեք խմբի. 1) ժամանակակից հայերենի համագործածական բառեր՝ չարք, քանգի, բալասան, յուր, հանապազօրյա, գույժ, օրհաս, ավետիս, զի, գեթ, սալ և այլն, 2) գրաբարյան բառեր, որոնք գործածվում են առավել նեղ մասնագիտական շրջանակներում, գրքային և հանդիսավոր, վերամբարձ ոճերում՝ անագորույն, պարմանի, զարմ, գոց, այպանել, հեղած, խոլ, բանադրել, տյարք, տարածամ, իրավ, չիք, ծաղկոդ, ընդոծին, բավ, համբակ, ապերասան, սոքա, դոքա, ոգորում, բանգ և այլն, 3) հնաբառեր, որոնք այնքան վաղուց են դուրս եկել գործածությունից, որ դրանց բացատրությունը կարելի է գտնել միայն Հայկազյան բառարաններում: Նման բառերից մի քանիսի անհրաժեշտ բացատրությունը տրված է պոեմի տողատակերում՝ մորոս, Ախերոն, կայթում, պլուզ, ոթան, իգան, երեկ, շարավ, արկանոց, մծղնյա, զարկան, հռակ, քարք, հրոսել, գուպար, խոխոմ, մոծիր, անուպա և այլն: Իհարկե, այս բաժանումը պայմանական է, հստակ սահմանագատում չկա այդ խմբերի միջև, բայց որ երրորդ շարքը թե՛ քանակով, թե՛ իմաստով շատ ինքնատիպ է, շիրազաշունչ, անհերքելի է: Այսպես, բանաստեղծը գրում է. «- Լոի՛ր, *մորոս* դու *քանասար*, Գայլիդ ի՛նչն է ու մ հավասար...» (էջ 44): *Մորոս* բառի բացատրությունը տրված է տողատակում, ըստ Նոր հայկազյան բառարանի՝ հիմար, անմիտ, իելագար և այլն, իսկ *քանասար* բառը նույն բառարանում բացատրվում է հետևյալ կերպ. «Մակդիր արաբացի գայլոյ՝ որպես անյագ բերանաբաց, երագոտն և հափշտակիչ, չար յոյժ...»:

Թեմատիկ առումով պոեմում շատ են եկեղեցու, հոգևոր պաշտամունքի հետ կապված գրաբարյան բառերն ու հասկացությունները: Դրանք հնչում են գործող հոգևորական կերպարների խոսքերում, կրոնական-դավանաբանական հարցերի շրջանակներում տարվող բանավեճերի ընթացքում, ինչպես նաև հեղինակային խոսքում: Վերջինս ուվերսյուրանախերգանքի պես ունկնդիր-ընթերցողի ուշադրությունը կենտրոնացնում է պոեմի հիմնական մոտիվների՝ շեշտադրումների վրա: Ինչպես՝

Դուռն բանադրանաց - Բայց այս իրիկուն՝ մոմերի նման,
 Հեգ լուսարարի աչքերն են դողում,
 Ձեռքերն են դողում, ու տե՛ս՝ անսահման
 Երկնի մոմերն էլ հազիվ են շողում
 Վիրավոր աստծո աչքերի նման,
 Որ դեռ չգործած մեղքն էլ է տեսնում,
 Այրությանց մեղքը՝ մանկանց երեսին... (էջ 39, Գլուխ 2-րդ)

Աստված իմ, թույլ տուր՝ հուշերս բանան
 Այն թոնդրալուստ դարերն անմատյան: (էջ 47, Գլուխ 1-ին)
 Աստված իմ, երգիս շանթերով հեղիր ցած
 Ոսկե բանալին բանադրությանց: (էջ 61, Գլուխ 3-րդ)

Բանադրանք միջին - Աստվա՛ծ իմ, ո՛ւժ տուր՝ մանկունքս բանան
 Հավերժակորույս գաղտնիքդ հավիտյան: (էջ 173, Գլուխ 5-րդ)

Բանադրանք վերջին - Աստվա՛ծ իմ, ո՞ւր է դուռդ հարության,
 Հայտնվիր դու էլ, ահե՛ղ դատաստան: (էջ 231, Գլուխ 1-ին)

Հուսկն բանադրանաց- Ահա թե ինչ է Մեր ոգեկյանքը, Անաստվածների ապաշավանքը: (էջ 265)

Հովհ. Շիրազը հոմանի շային շարքերով ներկայացնում է կրոնական հազ ու կապ, հոգևոր անձեր, հավատալիքներ նշանակող բառեր և դրանց հետ առնչվող այլ հասկացություններ՝ վեհ, վանահայր, կաթողիկոս, ռաբբի, սարկավագ, քուրմ, ճգնավոր վարդապետ, աբեղա, հերձվածող,

տարբեր դեմքերի բայաձևեր են՝ ծածկե, խուժե, գուժե, համբուրե, բանամ, փրկյա, օգնյա, դարձուց... Այնպես, ինչպես վարպետ նկարիչն է գունային նրբերանգներ ստանում, Շիրազն էլ գրաբարի և աշխարհաբարի խոնարհման հարացույցների համադրումով բայաձևեր է կերտում՝ սկսվեցավ, չկանգնե, կբուրե, աղանդվեցար, ձոնեցար, գերվեցան...

Հովհ. Շիրազն անտես չի արել նաև գրաբարի հոլովման հարացույցի ընձեռած հնարավորությունները: Պոեմի լեզվական գունապատկերին առանձին շուք են տալիս հայերենի հոլովաձևերը և դրանց համաբանությամբ կերտված շիրազյան նորաբանությունները: Շատ են հատկապես տարբեր հոլովումների սեռական- տրական հոլովաձևերը՝ աստծո, գլխո, իմո, լուսնո, հուսո, երկնի, բանադրանաց, թոնդրակեցոց, սոցա, նոցա, է՞ր, առն, սոսյաց, իշխանաց, դժողաց, սոսյաց, տանջանաց, արանց, ծառոց, հավատոց... Շատ են:

Գրաբարի, միջին հայերենի և ժամանակակից հայոց լեզվի քերականական ձևային համադրումով Շիրազը յուրովի է երանգավորում ժամանակաշրջանի լեզվական գունապատկերը: Այսպես, արդի հայերենի հոգնակի թվի կազմության **եք, նեք** համակարգային մասնիկների + գրաբարյան հոլովիչներ, հոլովակերտներ մասնակաղապարով ստեղծված են՝ ձիերաց, գետերու, կուսանոցներաց, մեղքերաց (սրան գուգահեռ պոեմում կա նաև մեղաց ձևը), աչքերու, վանքերաց, անասովածներու, դաշույններաց, քույրերաց, աստղերաց, անխելքաց... հոլովաձևեր:

Պոեմում գործածված են **տրական հոլով + է (ե) հոլովակերտ** մասնակաղապարով աննախդիր բացառականի միջինհայերենյան ձևեր և հեղինակային նորաբանություններ. քեզմե, ինձմե, մեզմե, ուխտեուխտ, քարայրեքարայր..., նույն համաբանությամբ՝ ինձմով, իրմով գործիական հոլովաձևեր, սրանց կողքին՝ գրաբարյան հոլովաձևեր՝ ի նոցանե, կամոք, հացիվ, բանիվ, կամավ, մեղմիվ, շրթամբ, ձեռամբ, հեշտիվ և այլն:

Հին հայերենի և արդի հայոց լեզվի թերևս առանցքային տարբերությունը նախդրագործածությունն է: Այս առումով պոեմին պատմականության ուժեղ երանգ են տալիս հատկապես գրաբարյան նախդիրների և նախադրությունների գործածությունը: Դրանց մի մասը ժամանակակից հայերենում օգտագործվող քերականական ձևեր են՝ ի սեր, ի վեր, ի մեջ, ի լուր, ի վայր (ի վար), առժամ, ցայսօր, ցմահ, ցվերջ և այլն, մի մասը՝ գրաբարյան նախդրավոր կառույցներ, որ կազմում է բանաստեղծը. կթողնե ի բաց, ի վերա Ավետարանի, ի մեջ անգիտաց, դռնե ի դուռ, տնե ի տուն, մեջ ի վարդո, ի վեր գլխո (ի վերա գլխոց), ի վերա երկրի և այլն, որոնք Շիրազը վարպետորեն ներառում է գրական արևելահայերենի քերականության մեջ: Օր.՝ - Ազատ եք՝ ի դուրս, - շնորհեց արքան,- Ու թեթևացած վկայք դուրս եկան, - Վանդակից ի դուրս թոչող հավքի պես... (էջ 129):

Գրաբարյան **ի** նախդիր + հայցական հոլով մասնակաղապարը, ինչպես գիտենք, արտահայտում է գործիական հոլովի իմաստ: «Թոնդրակեցիների» հեղինակը քերականական այդ համանիշությունն օգտագործում է խոսքին պատկերավորություն, արտահայտչականություն, պատմականություն հաղորդելու համար: Օր.՝ Լոկ մեկը մնաց երկու մտքանի,

Լոկ մի Հրանուշ, որպես աղավնի՝
Ցին ու բազեի երամից՝ մի հավ, որ խաչի առաջ
Այն է՝ ծունկի էր մեղմ գալու, ինչպես եղնիկի բառաչ,
Այն է՝ ուռենին, որ պիտի կորվեր,
Որ ձյունից որպես ձնծաղիկ՝ նորվեր,
Այն էր, բայց բոթի սուրհանդակն հասավ,
Հասավ և **ի հեզ** և **սհով** ասավ: (էջ 251)

Հին հայերենի քերականական այլ ձևերից հարկ է նշել նաև **ն** վերջնահնչյունի օգտագործումը պոեմում. դուռն բանադրանաց, հուսկն բանադրանաց, մեծն Մասիսի: Չնայած գրաբարում **ը** հոդ չկար, Շիրազը, անհրաժեշտության դեպքում, **ն**-ն փոխարինում է նույնանիշ **ը**-ով՝ յոթը տարի, հինգ հարյուր յոթը վանականներ, յոթը մահի, յոթը դաշույն:

Պոեմում մեծ թիվ են կազմում գրաբարյան արտահայտությունները, առանձին բառակապակցությունները, գրաբարյան ոճերը: Օր.՝ - Տե՛ր Աղավունի, **չեմ ինչ ավետիս**, Ե՛վ գույժ եմ, և՛ հույս, ների՛ր նվաստիս (էջ 39): Թե՛ ձեռք քաշեք պիղծ աղանդից՝ Թե՛ **ես այսու** ինձ գորք էլ տաք՝ Ձեզ հող կտամ էն իմ հանդից (էջ 97): Մինչ լռում էին առաջնորդները, Ներսում՝ պորտի մեջ **մահու ու կենաց**, Ողբերգում էին դրսում ձորտերը՝ Գուսանի բերնով՝ վշտով հայրենյաց (էջ 85): Արքա, թե աչքիս կշռած քառուր Քո աչքին՝ **դույզնինչ**՝ ցնորք կթվա՝ Կբերեմ Թուղթն էլ Հայր Նարեկացու (էջ 110): **Պահ մի** սասանեց ատյանն ապշալի (էջ 127): ... Որ թույնի փոխեց **սովեջյան հաց** (էջ 127): - **Բանիվ չեն սոքա, այլ միայն հացիվ**, Անբանանում է բանիվն էլ սոցա (էջ 129): **Մեղա՛, փրկյա՛, տե՛ք**, ծովն էլ Սևանա... (էջ 174): Լռեց ատյանը **դարե մի վայրկյան..** (էջ 177): **Ի քեզ** էլ, ահա, ծունկի չեն իջնում քեզուրացները (էջ 247): -Քննեցանք **խղճի մտք**, Ջննեցանք՝ խիստ ազգահոգ, - Գտանք, որ էլ **Չիք ինչ ներել**, Ջի կուզեին մեզ մահ բերել (էջ 269):

Բանաստեղծի խոսքին գրաբարյան շունչ են հաղորդում նաև բառերի կրճատ ձևերի օգտագործումը՝ երդ, չիղջ, գոեհ, Թոնդրա, գայրածը, սաստ, եփը գա... Ով՝ ի հագ իր պիղծ, եղծ որովայնի՝ Այլոց կրքերը փայե, փայփայե... (էջ 212):

Շիրազը հմտորեն է օգտվում հին հայերենի բառակազմական այլևայլ միջոցներից: Այսպես, գրաբարյան **առյուծենի, արքենի** ածանցավոր կազմությունների կողքին, նրանց նմանությամբ ստեղծում է լրբենի (սաստանի ծնունդ-288, լորենի (նունալի կրծքով-189), ժայռենի (հող), **-յա** ածանցով՝ տրդատյա, մատոյա, օձյա, խաչքարյա, բյուրադարյա, **ընդ** նախադիրով՝ ծովընդմոտ, խաչընդդեմ, հայընդդեմ, հայրընդդեմ, գահընդդեմ, չարընդդեմ և այլ բառեր:

Մեր ոսկեդենիկ հայերենի բույրն ու շունչն է թևում այս պոեմում: Բանաստեղծը նույնիսկ Ա. Լաստիվերցու Պատմությունից քաղված մեջբերումն է վերածել չափածոյի՝ գրաբար լեզվով.

-«Իր աչքերու պես ինքն էլ է եղծյալ...

Բայց նոցա մծղնե զագրելի գործն անպատշաճ

Համարեցանք ընդ գրով արկանել՝ քանզի կարի

Աղտելի է և զի ոչ միայն որ պնդակազմ է լսելեռք՝

Բազմաց մեղաց յիշատակ է՝ խախտանս ձգե զլսողն և

Եվ ի կատարումն գործոցն իսկ ածե, վասն այսորիկ

Էլ ես խոյս ետու յայնմանէ...» (էջ 116):

Հրատարակվելով իր ստեղծումից 60 տարի անց՝ «Թոնդրակեցիները» պոեմը չի կորցրել իր արդիականությունը, նրա հարցադրումներն այսօր ևս հրատապ են: Այն ճանաչողական, էսթետիկական, լեզվաբանական մեծ արժեք ունի: Այսօրվա ընթերցողը շահել է շատ ու շատ առումներով, իսկ խորհրդային սերունդը, ավաղ, զրկված է եղել բարձր պոեզիային հաղորդակցվելու հնարավորությունից:

Գրականություն

- 1.Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երկեր, Զ հ., Եր., 1974, 848 էջ:
- 2.Աբրահամյան Ա. Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976, 560 էջ:
- 3.Եզեկյան Լ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն (ուսումնական ձեռնարկ), Եր., 2003, 376 էջ:
- 4.Ղազարյան Ս. Ղ., Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, 1981, 404 էջ:
- 5.Շիրազ Հ., Թոնդրակեցիները, Եր., 2014, 328 էջ:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Ավանեսյան Կ. Հ., բ.գ.թ., դոցենտ ալ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն

E-mail: avanesyan-karine@rambler.ru

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեկիայի անդամ, բ.գ.թ., Հ.Ղազարյանը: